

Alexander Dubček, najznámejší slovenský politik

Stanislav Sikora

*Proroka si všade uctia, len nie v jeho vlasti a dome.
Matúš, 13:57*

Sny a skutočnosť

Alexander Dubček (1921–1992) patril do tých spoločenských kruhov na Slovensku, ktoré neboli spokojné s neutešenými spoločensko-politickými pomermi po tom, čo skončilo tisícročie maďarského impéria. Preto hľadali prácu a lepší život v zahraničí. V roku 1912 sa jeho dvadsaťročný otec Štefan vydal do Spojených štátov. Len o dva roky skôr tam poslala rodina aj jeho matku, vtedy trinásťročnú Pavlínu, rodenú Kobydovú. Pár sa stretol v Chicagu, kde sa napokon aj zosobášil. Oddaní snu o lepších zajtrajškoch, Štefan i Pavlína uvítali vznik Československej republiky. Hoci netrpeli núdzou, ako ozajstní vlastenci sa v roku 1921 rozhodli vrátiť na Slovensko. Alexander Dubček neskôr spomínal, že v čase návratu ho už matka čakala. Len pár mesiacov ho teda delilo od toho, že by sa bol narodil ako Američan.¹ Štefan a Pavlína Dubčekovci sa vrátili do obce Uhrovec na severozápade Slovenska. Neuveriteľnou zhodou okolností Alexander prišiel na svet v dome, v ktorom sa o sto šesť rokov skôr narodil Ľudovít Štúr (1815–1856), najvýznamnejšia osobnosť slovenského

¹ DUBČEK, Alexander: *Nádej zomiera posledná: Z pamätí*. Ed. Jiří Hochman. Bratislava, Nová Práca 1993, s. 13.

národného obrodzenia v 19. storočí. Štúr výrazne ovplyvnil celé moderné dejiny Slovenska a je považovaný za otca národa.

Počas hospodárskej krízy po prvej svetovej vojne dokonca aj Dubčekovci oľutovali návrat domov. Skutočnosť bola na míle vzdialená od sna. Pre neutešené hospodárske a sociálne pomery v Československu i vzhľadom na konflikty v medzinárodnom robotníckom hnutí začiatkom dvadsiateho storočia klub Sociálnodemokratickej strany v Uhrovci sa pridala k Tretej (komunistickej) internacionále. Stal sa tak miestnou bunkou Komunistickej strany Československa a jej predsedom bol zvolený Štefan Dubček. Jeho romantický a dobrodružný duch opäť zmenil kurz života Dubčekovskej rodiny. Koncom roka 1925 sa Dubčekovci, ako členovia družstva Interhelpo, vydali do Sovietskeho zväzu budovať komunizmus.

Prirodzene, skutočnosť bola (opäť) diametrálne odlišná od ich sna.² Najmä počas prvej časti putovania v hlavnom meste Kirgizska Pišpek (v roku 1926 bolo premenované na Frunze, dnes Biškek), kde sa družstevníci stretli s doslova šokujúcou zaostalosťou. Ich poslaním bolo vytvoriť znesiteľné životné podmienky. Neskôr, v roku 1933, sa rodina presťahovala do mesta Gorkij (dnes Nižný Novgorod), kde sa Štefan Dubček zamestnal v automobilovej fabrike. Tu mohol využiť svoju znalosť angličtiny, keďže v Gorkom pracovalo mnoho amerických inžinierov a technikov.

Keď sa Dubčekovci presídlili do Sovietskeho zväzu, Alexander mal len tri a pol roka. Stalinov teror zanechal v mysli malého chlapca a neskôr adolescenta hlboké stopy. Hoci v tom čase nie celkom rozumel tomu, čo sa deje, Dubček neskôr často spomínal na perzekúcie kirgizských farmárov počas nútenej kolektivizácie, aj na neskoršie čistky a monstrprocesy v Gorkom v druhej polovici tridsiatych rokov. Z hrdinov urobili zradcov a nepriateľov ľudu, odsúdili ich na smrť alebo deportáciu do sibírskych gulagov. V tom čase sa mu do podvedomia vryl odpor proti stalinskému totalitnému socializmu, ktorý nemal nič spoločné s túžbou človeka po slobode, práci a dôstojnom živote.

Dubčekovci sa vrátili do Československa na jeseň 1938, krátko po tom, čo bola prijatá Mníchovská dohoda. Vedenie Sovietskeho zväzu rozhodlo, že v prípade vojny, ku ktorej sa schyľovalo, bude dobré mať „čisté tylo“. Štefan Dubček, hoci presvedčený komunista, sa rozhodol k návratu domov. Nechcel riskovať budúcnosť – svoju ani svojej rodiny – v podmienkach sovietskej spoločnosti, ktorú charakterizovalo neustále podozrievanie a nekonečný teror.³ Po tom, čo formálne nezávislý Slovenský štát (*de facto* satelit nacistického Nemecka) zakázal Komunistickú stranu Československa, Štefan Dubček sa pridala k ilegálnej činnosti Komunistickej strany Slovenska (KSS), ktorá v tom čase vznikla. Jeho mladý syn Alexander mu pomáhal napríklad tak, že roznášal letáky a dokumenty. V roku 1939 vstúpil Alexander do KSS. Bol to krok celkom prirodzený, v súlade s jeho presvedčením a rodinnou tradíciou. Do strany nevstúpil, keď bola na vrchole moci a mohla ponúkať akékoľvek výhody. Naopak, stal sa jej členom za Slovenského štátu, keď v ilegalite vznikla a členstvo v nej „vynášalo“ len perzekúciu, väzenie a počas druhej svetovej vojny

2 Tamže, s. 21–30.

3 Tamže, s. 36.

dokonca smrť. V roku 1939 si našiel miesto v Škodovke v Dubnici nad Váhom, kde sa vyučil za zámočníka.

Keď koncom augusta 1944 vypuklo Slovenské národné povstanie, Alexander Dubček, nadväzujúc na rodinnú tradíciu boja za lepší svet, sa v ňom priamo angažoval. Dokonca bol dvakrát zranený v boji za nové, sociálne spravodlivejšie Československo, v ktorom by Slováci a Česi žili ako rovnocenné národy.

Začiatky profesionálneho politika

Po obnove Československej republiky v máji 1945 si Dubček našiel zamestnanie v závode na výrobu kvasníc v Trenčíne. Vzhľadom na preukázané schopnosti s ním vedenie počítalo ako so zástupcom riaditeľa. No slovenskí komunisti, vedomí si jeho aktivít v čase protifašistického odboja, komunikačných schopností i záujmu o veci verejné, mali s Dubčekom iné plány. V roku 1949, po istom váhaní, sa stal Dubček členom Okresného výboru Komunistickej strany Slovenska v Trenčíne.⁴ Istý čas pôsobil vo funkcii prvého tajomníka tohto orgánu.⁵ Jeho pôvodné zaváhanie ovplyvnila skutočnosť, že komunistickí funkcionári v Československu, prinajmenšom na okresnej úrovni, mali oveľa menší príjem ako najlepší robotníci, napríklad v priemysle. Možno sa vtedy ešte rešpektovali slová Karla Marxa, ktoré vyslovil počas Parížskej komúny (1871), že politik vychádzajúci z radov robotníckej triedy by nemal zarábať viac než robotník vo fabrike. V roku 1951 sa Dubček stal poslancom Národného zhromaždenia.

V októbri 1951 sa Dubček presťahoval do Bratislavy, kde začal pracovať na sekretariáte Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. V januári 1953 sa stal tajomníkom a onedlho prvým tajomníkom Krajského výboru KSS v Banskej Bystrici, čo bol pomerne významný stranícky post. Dubček bol jedným z tých robotníckych kádrov, ktoré sa ujímali funkcií v Komunistickej strane Slovenska s nadšením charakteristickým pre danú dobu.

V tom čase už začala komunistická strana zameriavať svoju činnosť na priamu kontrolu všetkých aspektov života spoločnosti a mnohé teda záviselo od toho, či stranícky funkcionár bude podriadeným orgánom vnucovať svoje osobné rozhodnutia, alebo bude dostatočne otvorený argumentom iných a schopný obklopiť sa skupinou odborníkov. Dubček patril do tej druhej kategórie vedúcich predstaviteľov strany. Zostával skromným a starostlivým. Vo chvíľach voľna si dokonca vedel nájsť čas, aby si s chlapcami z ulice zahral futbal. Tak spomína na Dubčeka slovenský politik, historik a politológ Ivan Lалуha, autor jeho biografie. Chlapci vraj poznamenali: „Taký normálny človek.“⁶ To bolo veľké uznanie pre niekoho v jeho postavení!

4 Koncom septembra 1948 doposiaľ formálne nezávislá Komunistická strana Slovenska sa stala len územnou organizáciou Komunistickej strany Československa, pôsobiaceou na Slovensku.

5 Pozri LALUHA, Ivan: *Alexander Dubček: Politik a jeho doba*. Bratislava, Nová Práca 2000, s. 18–20.

6 *Tamže*, s. 21.

Cesta do Moskvy

Alexander Dubček však nezostal v Banskej Bystrici. Koncom roka 1954 sa dozvedel, že ho strana vyšle študovať na Politickú akadémiu pri Ústrednom výbore Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) v Moskve. V tom čase bol už v šiestom semestri diaľkového štúdia na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, no právnické štúdium predčasne ukončil. Najdôležitejšou udalosťou vtedy v ZSSR bolo, že na dvadsiatom zjazde sovietskych komunistov v Moskve koncom februára 1956 predniesol Nikita Chruščov prejav, ktorým odhalil Stalinovu tyranriu, bezprávie, masový teror a smrť státisícov nevinných. Na rozdiel od čias svojho detstva a ranej mladosti, kedy jeho averzia voči Stalinovej tyranii bola skôr emocionálna, Dubček už dokázal posudzovať situáciu aj racionálne. Podobne ako iní neskorší reformní komunisti (napríklad Michail Gorbačov, Zdeněk Mlynář, Ota Šik, Josef Smrkovský či Čestmír Císar) aj Dubček neskôr tvrdil, že hoci Chruščovova kritika kultu osobnosti na dvadsiatom zjazde KSSZ nebola dôsledná a systematická, predstavovala míľnik v tom, ako on a jeho súputníci začali vnímať sovietsky, respektíve stalinistický model socializmu.⁷ Na konci päťdesiatych rokov, po návrate zo Sovietskeho zväzu, Dubček zaujal miesto vedúceho tajomníka Krajského výboru KSS v Bratislave (1958–1960).

Slovenské Predjarie

Slovenskí historici zvyknú nazývať roky 1963 až 1967 Predjarím v tom zmysle, že Pražská jar roku 1968 nevznikla kdesi vo vákuu. Jej významným zdrojom bol aj proces demokratizácie a liberalizácie na Slovensku.⁸ Vedúcou osobnosťou tohto procesu bol Alexander Dubček na poste prvého tajomníka Ústredného výboru KSS, na ktorý nastúpil v apríli 1963 z pozície tajomníka Ústredného výboru KSČ pre priemysel v Prahe (1960–1962). Zvolený bol aj proti vôli vtedy všemohúceho prvého tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného (1904–1975), s ktorým si nerozumel. Keď pôsobil v tajomníckej funkcii v Prahe, dostával sa s ním do sporu pre odlišné vnímanie politickej situácie na Slovensku a názory na spôsob, ako riešiť jeho hospodárske problémy. Spolu so svojimi nasledovníkmi v predsedníctve a pléne Ústredného výboru KSČ v rokoch 1963 až 1967 sa tak Dubček ocitol medzi dvoma mlynskými kameňmi. Na jednej strane na nich tlačilo zhora dogmatické konzervatívne vedenie KSČ na čele s Novotným, na druhej strane zdola vyvíjali tlak rebelujúci slovenskí komunisti z oblasti umenia, vedy a médií, najmä v Bratislave. Už v tom čase ich bolo možné považovať za reformných komunistov. Snažili sa odstrániť deformácie socializmu, ktoré spôsobil kult osobnosti, ako aj nezákonnosti zo strany komunistickej „verchušky“ a nehumánne pomery, ktoré boli výsledkom fundamentálneho obdobia režimu v rokoch 1948 až 1954.

7 DUBČEK, A.: *Nádej zomiera posledná*, s. 80 n.

8 Pozri LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjarie: Politický, ekonomický a kultúrny život na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava, Veda 2002.

Dubček a jeho nasledovníci museli teda zručne manévrovať medzi dvoma pólmi, ak mali byť spoľahlivými pražskými guvernérmi na Slovensku, a zároveň prominentnými predstaviteľmi takzvaného obrodného procesu, respektíve čiastočnej liberalizácie komunistického režimu na Slovensku v období Predjaria. To boli mocenské konštanty, ktoré musel Dubček rešpektovať, ak chcel postupne presadiť svoje neustále sa vyvíjajúce predstavy o spravodlivej socialistickej spoločnosti. Iným slovom, dobrý vojak musí urobiť všetko, aby nepadol hneď na začiatku vojny. Napokon, ešte stále bolo cítiť dopad uväznenia ministra vnútra Rudolfa Baráka za rebéliu proti Novotnému. V úsilí o národnú emancipáciu Dubček preto zatiaľ nepresadzoval ideu federácie Čechov a Slovákov, ktorá nebola zakotvená v Ústave Československej socialistickej republiky z roku 1960. Výrazne sa však usiloval posilniť slovenské národné inštitúcie v medziach asymetrického modelu, ktorý charakterizovala koexistencia celoštátnych československých a autonómnych slovenských inštitúcií.⁹

V tom istom čase sa Dubček snažil zaviesť nový štýl stránickej práce, ktorý sa zásadne odlišoval od štýlu administratívnej mocenskej politiky, tak príznačnej pre jeho predchodcov Karola Bacílka a Viliama Širokého, ako aj pre celé novotnovské vedenie KSČ. Dubček kládol dôraz na trpezlivé vysvetľovanie, presvedčanie a budovanie komunikácie medzi najvyššími orgánmi strany a radovými členmi, „hoci zavše to trvá oveľa dlhšie, než sme plánovali“.¹⁰ Vo vzťahu medzi KSČ a ostatnými prvkami politického systému Dubček presadzoval myšlienku, že strana by nemala prikazovať spoločnosti, ale definovať úlohy a vytvárať priestor pre spoločenskú angažovanosť a aktivitu. Tak by neboli všetky ostatné prvky politického systému neustále monitorované stranou, ale pôsobili by v rámci výraznej autonómie. Zjednocujúcim faktorom by bola generálna línia KSČ, stanovená na základe odbornej analýzy potrieb spoločnosti a zapracovaná do vládneho programu a právneho systému. Táto metóda uplatňovania vedúcej úlohy komunistickej strany by tiež významným spôsobom obmedzila moc aparátu KSČ, ktorý bol nástrojom diktatúry strany nad celou spoločnosťou.¹¹

Slovenské masmédiá boli v tom čase oveľa slobodnejšie než ich kolegovia na českej strane republiky. *Kultúrny život*, týždenník Zväzu slovenských spisovateľov, patrí dodnes medzi najkvalitnejšie príklady vtedajšej slovenskej žurnalistiky.¹² Dubčekovo úsilie v tomto období samozrejme nemožno preceňovať. Nikdy neprekročilo rámec leninského ponímania vedúcej úlohy komunistickej strany v socializme sovietskeho typu. No v porovnaní s predošlou situáciou v tejto oblasti mu nemožno uprieť zásadný význam.

9 Tamže, s. 73–94.

10 *Slovenský národný archív* (Bratislava), fond ÚV KSS – tajomníci, Alexander Dubček, kartón 2380.

11 LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: *Predjario*, s. 119.

12 Pozri FABIAN, Juraj: *Analýza masových oznamovacích prostriedkov (1967–1970)*. In: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970: Zborník štúdií*, zv. 2. Bratislava, Komisia vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967–1970 – Politologický kabinet SAV 1992, s. 132–135.

Dubčekove politické idey a praktické kroky viedli k narastaniu napätia medzi ním a Novotným. Ten sa neustále snažil odstrániť Dubčeka z postu prvého tajomníka Ústredného výboru KSS a nahradiť ho servilným Michalom Chudíkom. V úsilí dokázať, že Dubček s manželkou kolaborovali s Nemcami, keď počas druhej svetovej vojny pracovali v zbrojovke v Dubnici nad Váhom, Novotný zavše siahol po ťažkých zbraniach.¹³ Povzbudení jeho príkladom, krajskí komunistickí tajomníci na Slovensku, najmä Rudolf Cvik v Banskej Bystrici, vystupovali tiež neraz proti Dubčekovi. Medzi Vianocami a Silvestrom 1967, keď jeho budúcnosť bola na vážkach, Novotný sa dokonca bezúspešne pokúsil o vojenský prevrat. Keď ho už všetci opustili, začiatkom roka 1968 z čela komunistickej strany odstúpil. Do uvoľnenej funkcie bol jednomyseľne zvolený Alexander Dubček.

Československá jar 1968

Pri úvahách o Dubčekovi ako novom prvom tajomníkovi Ústredného výboru KSČ, čo bola najdôležitejšia politická funkcia v Československu v tej dobe, je dosiaľ relevantné pýtať sa, akým politikom bol v skutočnosti. Bol naozaj naivný, nerozhodný, váhajúci, ľahko ovplyvniteľný, ako tvrdili jeho nepriaznivci? Určite nebol naivný, čo potvrdí každý, kto len trochu pozná pravidlá fungovania KSČ a najmä aparátu ako jej najmocnejšej zložky. Tu viedli neľútostný boj o moc nespočetné a rôznorodé skupiny. Kto nevedel, ako sa v tomto boji orientovať, kto bol naozaj naivný, okamžite stroskotal. Za bezmála devätnásť rokov dosiahol Dubček veľký kariérny rast: z funkcie okresného tajomníka KSČ v Trenčíne stúpil až na post prvého tajomníka ústredného výboru, pričom prešiel aparátom ÚV KSČ a ÚV KSS. Boli to najmä konzervatívci a dogmatici, ktorí ho považovali za nerozhodného a váhajúceho, lebo odmietali diskusiu, majúc po ruke odpoveď vždy a na všetko. Tí istí ľudia ho pokladali za ľahko ovplyvniteľného, keďže sa obklopoval odborníkmi a počúval ich rady.

Hoci Dubček nebol politický dobrodruh, nikdy si nenechal ujsť príležitosť. To však neznamená, že by nerobil chyby, že by nesprávne neodhadol situáciu. Jednou z jeho najväčších chýb (podobne ako zo strany jeho nasledovníkov vo vedení strany) bolo, že po zasadaní Ústredného výboru KSČ v januári 1968 váhal schváliť *Akčný program KSČ*, hoci v polovici februára bol dokončený. Na druhej strane povolil vydávanie *Literárnych listov*, ktoré boli pozastavené v lete 1967 v dôsledku štvrtého zjazdu Zväzu československých spisovateľov. Dubčekovo rozhodnutie znamenalo v tom čase odstránenie cenzúry.¹⁴ Fungovanie masmédií bolo vtedy považované za najlepší z výsledkov demokratizačného procesu. Ak je však politika naozaj umením možného a úspešný politik by sa mal vyhýbať chybám, ktoré by mohli spôsobiť jeho pád, búrlivý prievan slobody v československých masmédiách sa ukazuje

13 PEŠEK, Jan: *Nástroj represie a politickej kontroly: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava, Veda 2000, s. 79.

14 SIKORA, Stanislav: *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava, Pro Historia 2008, s. 50 n.

v celkom inom svetle. Bol to jav, ktorý sa stretol s najväčšou kritikou zo strany spojencov Československa v rámci Varšavskej zmluvy, najmä Sovietskeho zväzu: situáciu v médiách považovali za najúčinnejší nástroj kontrarevolúcie. Na druhej strane práve tento stav bol kľúčom k oživeniu československého demokratizačného programu do tej miery, že keď bol v apríli 1968 schválený *Akčný program KSČ*, už nemohol v skutočnosti ovplyvňovať vývoj v spoločnosti: tá už bola, najmä v Česku a na Morave, oveľa ďalej na ceste k emancipácii.¹⁵

Dubček je tiež obviňovaný, že sa neponáhľal so zásadnými personálnymi zmenami vo vedení strany a štátu, najmä tým, že by narychlo zvolal zjazd KSČ, ktorý by odstránil z vedúcich straníckych funkcií predstaviteľov konzervatívno-dogmatického prúdu. Podľa takýchto kritikov by tým možno aj zabránil vojenskej invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Dnes je však známe, že sovietske vedenie chcelo zmeniť politické smerovanie Československa práve pred mimoriadnym štrnástym zjazdom KSČ, ktorý mal potvrdiť demokratizačný proces a nadobro odstrániť konzervatívcov z kľúčových pozícií. Dubček zostával verný svojim princípom: snažil sa dosiahnuť pluralizmus a skutočnú výmenu názorov v rámci komunistickej strany, čo by viedlo ku konsenzu založenom na realistickom posúdení faktov. Preto chcel, aby štrnásty zjazd KSČ bol dôsledne pripravený, aby priniesol zásadné personálne zmeny a aby potvrdil reformný politický kurz. Tu však stratil drahocenný čas...

Dubčekov prístup nepochybne vychádzal z jeho pevného presvedčenia, že Sovietsky zväz a ostatné členské štáty Varšavskej zmluvy rozhodne vojensky nezasiahnú do vnútorných pomerov Československa. Tento postoj sa dnes javí ako nepochopiteľný, najmä keď je k dispozícii záznam jeho rozhovoru s generálnym tajomníkom Ústredného výboru KSSZ Leonidom Brežnevom z 13. augusta 1968. Brežnev Dubčekovi povedal: „...pochopte, že ... takový postoj k plneniu záväzkov prijatých v Čiernej nad Tisou vytvára docela novou situáciu, s ktorou nemôžeme souhlasit a která nás zřejmě nutí k novému zhodnocení situace a přijetí nových, odlišných opatření.“ Dubček Brežnevovi opáčil: „Jestli si myslíte, že vás klameme, přijměte opatření, která uznáte za správná. To je vaše věc.“ Na to Brežnev Dubčekovi: „Podívej, Sašo, opatření, která budeme považovat za správná, nepochybně přijmeme.“ Dubček: „Všechny otázky můžeme řešit svými silami. Ale jestli myslíte, že je nutné přijmout opatření, prosím, přijměte je.“¹⁶

Dalo by sa predpokladať, že v tejto mimoriadne napätej situácii medzi Československom a jeho partnermi vo Varšavskej zmluve uvedené hrozby zo strany Brežneva, celkom nediplomatické, bolo možné vnímať v jedinom zmysle: že nastal čas vojenskej intervencie. Český historik a odborník na danú problematiku Jan Pauer usudzuje, že Dubček nepochybne nepochopil dosah Brežnevových, ale ani vlastných

15 Tamže, s. 65.

16 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. IV/2: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Červenec–srpen 1968*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1996, s. 172–181, tu s. 176 a 178, dokument č. 130 – Sovětský záznam telefonického rozhovoru L. Brežněva s A. Dubčekem o neplnění, resp. porušování dohod z Čiernej nad Tisou a Bratislavy československou stranou, Jalta 13.8.1968.

slov.¹⁷ Z výrokov, ktoré Dubček opakovane predniesol počas rozhovoru v tom zmysle, že sa chystá na blížiacom sa zjazde strany oznámiť svoje odstúpenie, možno dedukovať, že vážnosť situácie si uvedomoval, ale nebol viac schopný odolávať tlaku Sovietov a jeho spojencov z Varšavskej zmluvy, že sám sa už vzdal. Čo však, ak hrozbám porozumel, no nebral ich vážne? Alebo sa snažil získať čas, ktorý tak veľmi potreboval, aby dokončil prípravu na zjazd?

Akcie v zadnom voji

Po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy sa dramaticky zúžil priestor, v ktorom mohlo reformné vedenie strany využiť svoju moc a odolávať vonkajšiemu tlaku. Napriek tomu sa pokúsilo konať v zadnom voji so zámerom zachrániť v nových podmienkach maximum toho, čo sa od januára 1968 podarilo dosiahnuť v procese demokratizácie. Ako uviedol Dubček neskôr, „naša situácia nebola celkom beznádejná. Existovalo niekoľko spôsobov, ako naďalej odolávať, no všetko záviselo od jednoty v našich radoch – na vrchu a medzi nami, ako aj českým a slovenským ľudom.“¹⁸ Sovietskemu vedeniu sa však podarilo naštrbiť krehkú jednotu reformných síl, pričom vzrástol význam takzvaných realistov (vrátane Gustáva Husáka, Ludvíka Svobodu a Lubomíra Štrougala). „Realisti“ boli pripravení splniť požiadavky Sovietov. Z hľadiska prehlbovania „normalizačného“ procesu kľúčovú úlohu zohralo zasadnutie Ústredného výboru KSČ v dňoch 14.–17. novembra 1968, na ktorom boli prijaté dve organizačné opatrenia s ďalekosiahlymi dôsledkami. Prvým bolo vytvorenie výkonného výboru ÚV KSČ (čo bolo vlastne predsedníctvo v rámci predsedníctva ÚV KSČ). Len dvaja z jeho ôsmich členov – Alexander Dubček a Josef Smrkovský – boli predstaviteľmi reformnej politiky. Druhým opatrením bolo vytvorenie byra ÚV KSČ pre riadenie práce strany v českých krajinách, ktoré viedol „realista“ Štrougal. To výrazne oslabilo Dubčekovu pozíciu a obmedzilo jeho právomoci.

Jednota Čechov a Slovákov bola výrazne oslabená počas politicky vykonštruovaného zápasu koncom roka 1968, v ktorom išlo o to, kto sa stane predsedom Federálneho zhromaždenia ČSSR. Gustáv Husák sa snažil pomôcť Sovietom odstrániť Josefa Smrkovského – jedného z mužov januára – z vysokej politiky. Preto žiadal, aby sa predsedom Federálneho zhromaždenia stal Slováčok. Výsledkom bolo, že dva z najvyšších postov v novo federalizovanej Československej socialistickej republike pripadli Čechom a dva Slováčokom. Dovtedy sa moc delila tak, že tri funkcie pripadli Čechom (prezident republiky Ludvík Svoboda, predseda Národného zhromaždenia Josef Smrkovský a predseda vlády Oldřich Černík) a jeden Slováčokovi (Dubček ako prvý tajomník ÚV KSČ). Ak aj Husák tvrdil, že tu nešlo o Smrkovského, ale len o spravodlivú a rovnú deľbu úradov medzi oboma národmi, každý vedel, že

17 PAUER, Jan: *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení*. Praha, Argo 2004, s. 171.

18 DUBČEK, A.: *Nádej zomiera posledná*, s. 220.

za rozhodnutím bol iný zámer. Tento krok však aj tak spôsobil rozpor medzi proreformnými Čechmi a Slovákmi.¹⁹

Od začiatku roku 1969 moc proreformných komunistov rýchlo oslabovala. Zvrátiť vývoj nepomohlo nič – ani zúfalý čin Jana Palacha, ktorý sa upálil v januári 1969 na protest proti postupujúcej „normalizácii“ politického a verejného života, ani veľké demonštrácie proti okupácii koncom marca 1969 po tom, čo československý hokejový tím porazil sovietsky v Štokholme na majstrovstvách sveta. V dôsledku veľkého tlaku zo strany Moskvy i československých „konzervatívov“ a „realistov“ Dubček napokon v apríli 1969 odstúpil z postu prvého tajomníka Ústredného výboru KSČ.

Vzhľadom na svoju novú funkciu predsedu Federálneho zhromaždenia Dubček naďalej zostal samozrejme členom predsedníctva ÚV KSČ. V tejto pozícii urobil v auguste 1969 jeden zo svojich najkontroverznejších kariérnych krokov. Spolu s ďalšími dvoma „mužmi januára“, Oldřichom Černíkom ako predsedom vlády a Ludvíkom Svobodou ako prezidentom, podpísal po tvrdom potlačení pouličných protestov pri prvom výročí okupácie zákon č. 99/1969 Zb., zameraný proti takzvaným protisocialistickým živlom. Na základe tohto zákona boli potom perzekvovaní aj disidenti počas „normalizácie“ v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. Dubček sa hájil, že nešlo o zákon, ale o zákonné „opatrenie predsedníctva Federálneho zhromaždenia“, a preto ho fakticky schválil tento orgán, a nie on. Hoci tomuto orgánu predsedal, údajne za návrh zákona, ktorý vzišiel z dielne obmeneného Husákovho predsedníctva ÚV KSČ, nehlasoval. Neskôr sa snažil situáciu vysvetliť a priznal svoju zodpovednosť: „Mojou veľkou chybou bolo, že som zákon vôbec podpísal. Podpisovanie zákonov, musím povedať, je rutinnou úlohou predsedu, bez ohľadu na to, či so zákonom súhlasí. Tu však nešlo o rutinnú záležitosť. Mal som odmietnuť podpísať ho. Bol to však hektický, nervózny okamih; bol som tam celkom izolovaný a nemyslel som v tom čase na dôsledky. Nikdy to neprestanem ľutovať. Nesnažím sa ospravedlniť; môžem len vysvetliť situáciu.“²⁰

Na čele Federálneho zhromaždenia však Dubček dlho nezotrval. Tak, ako napredovala „normalizácia“ pod Husákovou taktovkou, „realisti“, ktorí si zrazu rozumeli s dogmatikmi, Dubčeka potrebovali každým dňom menej. Napokon sa rozhodli pre historicky overenú metódu – zbaviť sa nepohodlného politika tak, že ho pošlú do diplomatických služieb. Dubček prijal post československého veľvyslanca v Turecku. Podľa svojich slov tak urobil, lebo chorá manželka nemohla zniesť obvinenia, ktoré sa proti nemu hromadili zo strany médií a verejnosti. Nové vedenie KSČ dúfalo, že Dubček opustí krajinu nadobro, a uvažovalo nad spôsobmi, ako mu v návrate zabrániť. Po dobrodružnej ceste sa však vrátil do Československa, len aby znášal útrapy ako *persona non grata*. Po vylúčení zo strany v júni 1970 bol odsúdený žiť na okraji spoločnosti a znášať osud človeka, ktorý sa stal výčitkou vo svedomí nových mocipánov „normalizovaného“ Československa.

19 Pozri DOSKOČIL, Zdeněk: *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno, Doplněk 2006, s. 37–39.

20 DUBČEK, A.: *Nádej zomiera posledná*, s. 250 n.

Slobodný, avšak naďalej väzeň

Dubček bol neskôr vylúčený z Revolučného odborového hnutia, zo Zväzu protifašistických bojovníkov, ba aj zo Zväzu poľovníkov. Štátna bezpečnosť ho sledovala na každom kroku, dokonca aj vtedy, keď navštívil hroby svojho brata a otca. Napriek tomu už v roku 1970 píše Husákovi dva protestné listy, v ktorých poukazuje nielen na porušovanie jeho osobnej slobody, ale aj na nezákonnosť takéhoto konania vo všeobecnosti.²¹ Neskôr, v roku 1974, adresuje dlhý kritický list Federálnemu zhromaždeniu ČSSR a Slovenskej národnej rade. Analyzuje v ňom mocenskú sieť, ktorá sa rozprestrela nad každodenným životom občanov Československa, a na záver konštatuje, že „je to porušovanie ľudských práv“.²² Alexander Dubček sa tak stal jedným z prvých disidentov, ktorý priamo vyjadril znepokojenie nad stavom občianskych a ľudských práv – tri roky pred zverejnením „Prehlásenia Charty 77“ a vznikom rovnomeného hnutia. Neskôr sa okolo Dubčeka sformovala skupina disidentov, vrátane Ivana Láluha, Vladimíra Krajčího, Hvezdoňa Kočtúcha, Jána Uhra, Jozefa Baníka a Milana Strhana.

Míľníkom v Dubčekovej disidentskej aktivite sa stal november 1988, keď mu univerzita v Bologni, jedna z najstarších na svete, udelila čestný doktorát. Išlo o uznanie vyjadrené nielen samotnému Dubčekovi, ale celému reformnému a demokratizačnému hnutiu v Československu. Vo svojom prejave na ceremónii Dubček spomenul potrebu spoločného európskeho „domu“, čo prispelo k jeho obrazu politika európskeho formátu.²³ Jeho ďalšie domáce aktivity mali podiel na páde totalitného režimu na konci roka 1989.

Po novembri 1989

Historici, politológovia a analytici budú ešte dlho diskutovať o prezidentských voľbách v decembri 1989 a o Dubčekovej úlohe v tejto historickej udalosti. Návrh, že Dubček by sa mal stať prezidentom Československa, prišiel už na začiatku toho roku zo strany disidentskej organizácie Obroda. V tom čase prirodzene nik netušil, ako sa vyvinie politická situácia v Československu na konci roka. Dubček bol preto považovaný za kandidáta občianskej opozície dokonca aj v socialistickom Československu – za podmienky, že sa nebude uchádzať o funkciu generálneho tajomníka Ústredného výboru KSČ. S návrhom súhlasil aj Václav Havel v rozhovore s dvoma

21 LALUHA, I.: *Alexander Dubček*, s. 93 (pozri pozn. 5).

22 DUBČEK, Alexander: *Od totality k demokracii: Prejavy, články a rozhovory. Výber 1963–1992*. Ed. Jozef Žatkuliak a Ivan Láluha. Bratislava, Veda 2002, s. 234–246, tu s. 244, Uverejnenie a komentovanie listov Alexandra Dubčeka predsedníctvu Federálneho zhromaždenia ČSSR a Slovenskej národnej rady v rímskych Listoch v apríli 1975, Bratislava – Rím 28.10.1974.

23 *Tamže*, s. 281–288, Prejav v Bologni pri udeľovaní titulu doctor honoris causa v odbore politických vied Alexandrovi Dubčekovi najstaršou univerzitou v Európe, Bologna 13.11.1988.

predstaviteľmi Obrody, Věnkom Šilhánom a Milošom Hájkom.²⁴ Možno tiež preto Dubček vyjadril súhlas so svojou kandidatúrou na prezidenta aj po udalostiach z novembra 1989. Lenže neskôr Občianske hnutie zmenilo svoj postoj a s jeho rozhodnutím sa na Slovensku stotožnilo hnutie Verejnosť proti násiliu (VPN). Namiesto Dubčeka sa tak prezidentom republiky stal Václav Havel. Bolo údajne jeho prianím, aby predsedom Federálneho zhromaždenia sa stal Dubček.²⁵

Dubček neprijal návrh svojich nasledovníkov založiť vlastnú politickú stranu a odmietol vstúpiť do Komunistickej strany Slovenska. Úprimne predpokladal, že nastala éra občianskych hnutí, ktoré privedú spoločnosť k demokracii.²⁶ Možno preto kandidoval v prvých slobodných voľbách v júni 1990 za Verejnosť proti násiliu, ktorá mala predtým podporu len 9,6 percent občanov, čo znamenalo až piate miesto na Slovensku. Tým vytrhol trň z päty VPN.²⁷ Ako najobľúbenejší politik na Slovensku významnou mierou prispel k jej víťazstvu, hoci Verejnosť proti násiliu prv nepodporila jeho ambíciu stať sa prezidentom republiky. A tak zo strany tohto hnutia na chvíľu ustali útoky proti Dubčekovi a reformistom z roku 1968.

Po rozpade Verejnosti proti násiliu a vzniku Hnutia za demokratické Slovensko v roku 1991 Dubček zostal mimo obe strany. Predpokladal, že ako nezávislá osobnosť bude mať väčší vplyv vo funkcii predsedu Federálneho zhromaždenia. Pravdou je, že v tej chvíli sa skutočná moc už presúvala z jeho rúk, a navyše na Slovensku vrcholil proces transformácie reformných komunistov na sociálnych demokratov. „Všetci vieme, že srdcom ste sociálny demokrat,“ napísal mu predseda Sociálnodemokratickej strany Slovenska (SDSS) Boris Zala v liste, v ktorom ho vyzval, aby sa stal členom vedenia tejto strany.²⁸ Tak sa Dubček ocitol okľukou tam, odkiaľ vzišiel jeho otec, v sociálnodemokratickom hnutí. Na najbližšom zjazde výkonných orgánov Socialistickej internacionály sa Alexander Dubček stal tiež jej podpredsedom.

Všetky očakávania slovenských i európskych sociálnych demokratov vzhľadom na budúcu Dubčekovu politickú kariéru, ako aj nádeje Slovákov, že po rozdelení federácie sa stane prvým prezidentom Slovenskej republiky, skonali spolu s ním 7. novembra 1992, keď podľahol zraneniam spôsobeným pri automobilovej nehode. Dubček zahynul tragicky, rovnako ako ďalší dvaja významní Slováci – Ľudovít Štúr a Milan Rastislav Štefánik. Preto vznikli podozrenia, že jeho smrť bola dôsledkom atentátu. Takáto verzia Dubčekovho úmrtia však nie je v súlade s československou politickou kultúrou. Pravdepodobne išlo o dôsledok nešťastnej súhry okolností a šokujúcej nedôslednosti v procese vyšetrovania nehody.

24 ŠILHÁN, Věnek: K Alexandru Dubčekovi. In: HOPPE, Jiří – BÁRTA, Miloš (ed.): *Úloha Alexandra Dubčeka v moderních dějinách Československa*. Brno, Masarykova dělnická akademie 2002, s. 126.

25 Tamže, s. 127.

26 LALUHA, I.: *Alexander Dubček*, s. 115.

27 Tamže.

28 Tamže, s. 118.

Dubček v očích dnešní slovenské společnosti

Dubček je jeden z tých slovenských politikov, ktorí zásadnou mierou ovplyvnili vývoj a spôsob uvažovania na slovenskej politickej scéne. Zároveň bol však politickou osobnosťou, ktorej vplyv prekročil hranice Československa. V tomto zmysle zostáva na Slovensku neprekonaný. Čo si o ňom Slováci myslia dnes? Významná slovenská sociologička Ľudmila Benkovičová hľadala odpoveď na túto otázku v prieskume verejnej mienky, ktorý uskutočnil Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied v spolupráci s Metodicko-výskumným kabinetom Slovenského rozhlasu koncom júna 2004. Reprezentatívna vzorka slovenskej populácie pozostávala z respondentov vo veku od šestnástich rokov.²⁹

Je príznačné, že občania Slovenska dnes oceňujú Dubčekov humanizmus (35 percent), čestnosť (32 percent), slušnosť (32 percent) a porozumenie bežnému človeku (28 percent). Keď spriemerujeme tieto údaje, dosiahneme pre jeho celkový charakter symbolickú hodnotu 31,75 percent, čo predstavuje tretinu populácie. Mimoriadne dôležité je, že viac než tretina respondentov (38,7 percent), a teda celej slovenskej populácie, považuje Dubčeka za synonymum roku 1968, keď došlo k skutočnému pokusu o demokratizáciu socializmu sovietskeho typu v Československu.³⁰ Odzrkadľuje sa v tom, že tretina dospelaj populácie Slovenska má osobnú skúsenosť s rokom 1968, s jeho ilúziami, nádejami i dôsledkami. Približne jeden a pol milióna súčasných Slovákov boli v tom čase adolescenti či mladí ľudia, ktorí intenzívne vnímali vtedajšiu atmosféru nielen vo svojom bezprostrednom okolí, ale aj v celej spoločnosti. Tieto skúsenosti im zostanú po celý život. Preto tento segment populácie Slovenska predstavuje relevantný zdroj osobných informácií o tomto významnom slovenskom politikovi.

Uvedené skutočnosti tiež vysvetľujú záujem o život a dielo Alexandra Dubčeka. Podľa výsledkov prieskumu verejnej mienky 37 percent respondentov sa živo zaujíma o Dubčeka ešte aj dnes; 62 percent opýtaných sa však o jeho život ani dielo nezaujíma. Je príznačné, že záujem o Dubčeka rastie s vekom respondentov: v segmente respondentov vo veku od šesťdesiatich rokov sa oňho zaujíma 58 percent, pričom vo veku od 14 do 29 rokov je tomu tak len u 19 percent. To, že mladá generácia Slovákov je vo vzťahu k významnej súčasťi národnej histórie do značnej miery ľahostajná (osemdesiat percent mladých ľudí vo veku od 14 do 19 rokov sa o Dubčeka vôbec nezaujíma), by nás malo znepokojovať. Výskum naznačuje, že hlavnou príčinou je škola, kde sa o Dubčekovi učí málo, slabo alebo oboje. Mládež získava oveľa viac informácií z médií a z rodiny. Ďalším, širším dôvodom je pokles

29 Pozri BENKOVIČOVÁ, Ľudmila: Alexander Dubček očami verejnosti. In: LALUHA, Ivan – PETROVIČOVÁ, Eleonóra – PEKŇÍK, Miroslav (ed.): *Alexander Dubček: Politik, štátnik, humanista*. Bratislava, Veda 2009, s. 302–316. Z publikácie ďalej čerpám bez uvedenia zdroja.

30 Hoci v roku 1989 bol Dubček mimoriadne aktívnym a vplyvným politikom, slovenská spoločnosť si túto skutočnosť zväčša nevedomuje (tento názor zastávali len 4,3 percenta respondentov) (tamže, s. 303 n.).

záujmu o písané slovo, literatúru faktu a historickú fikciu v prospech akčných filmov, dynamických *play stations* a iných počítačových hier.

Podobne tretina respondentov reflektuje slabšie stránky Dubčekovho celkového profilu. Vo výskume sa objavili zmienky o jeho politickej naivite, pasivite, dôverčivosti, o nezvládání zodpovednosti vyplývajúcej z funkcie, o neschopnosti prejavíť sa ako silná osobnosť v istých situáciách, napríklad počas okupácie Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Zaujímavé je, že skutočnosť, že Dubček bol kľúčovým funkcionárom komunistického režimu v Československu, prekáža len šiestim percentám oslovených; skoro deväťdesiat percent respondentov považuje túto okolnosť za bezpredmetnú. Vysvetlenie možno nájsť v tom, že verejnosť zaraďuje Dubčekove politické aktivity medzi pokusy o zmenu totalitných aspektov komunistických režimov v Strednej Európe, ktoré sa začali nápravou krívd páchaných na začiatku obdobia komunizmu. Výsledky výskumu tiež ukazujú, že zdroj tolerancie voči Dubčekovej komunistickej minulosti tkvie vo fixnej predstave o období socializmu ako o dobe, kedy bola sociálna situácia a každodenný život obyčajného človeka podstatne lepší než dnes.

Za zmienku stojí, že pomerne veľká časť populácie Slovenska (18 percent) dnes viní Dubčeka zo zrady hodnôt socializmu a z toho, že v roku 1968 viedol krajinu ku kapitalizmu. Je to názor, ktorý bol rozšírený počas „normalizácie“ v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. Ten si verejnosť osvojila najmä počas straníckych čistiek začiatkom sedemdesiatych rokov. Menšia časť populácie (13 percent) tvrdí, že Dubček v tom čase tiež predstavoval destabilizačný a polarizujúci prvok. Títo respondenti ho považujú za politika, konanie ktorého privedlo spoločnosť do disharmónie a nestability. Okolnosti spojené s jeho úmrtím sú súčasťou legendy. Tretina oslovených (35 percent) súhlasila s tvrdením, že automobilová nehoda bola nešťastnou náhodou. Opačný názor vyjadrilo 59 percent respondentov. Oficiálne vyšetrovanie nehody a jeho závery považuje väčšina Slovákov za nedostatočné, nepresvedčivé a nedôveryhodné. Dve tretiny respondentov mali kritický postoj voči práci vyšetrovacích orgánov a myslia si, že vyšetrovanie bolo laxné. Reakcia verejnosti na túto nehodu je však jedným z indikátorov Dubčekovej veľkosti a významu pre slovenskú spoločnosť. Dubček tak patrí medzi veľké postavy moderných slovenských dejín (spolu so Štúrom a Štefánikom), úmrtie ktorých zostáva, aj po desaťročiach, zahalené tajomstvom a legendou. Ide o osobnosti, o ktorých sa hovorí, že zomreli zbytočne najmä preto, že bránili záujmy Slovenska a jeho ľudu.

Pokiaľ ide o uznanie tejto významnej osobnosti modernej slovenskej politiky, prevláda názor, že si ho vážia najmä obyčajní ľudia. Slovenskí politici uznávajú jeho význam v menšej miere, čo je pochopiteľné. Počas trpkého zápasu o moc po páde komunistického režimu jednou z charakteristických črt stredopravých politických strán bol negatívny postoj voči Dubčekovi, ktorý bol v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch prominentným členom vládnych komunistických štruktúr a po roku 1989 rozhodne ľavicovým politikom inklinujúcim k sociálnej demokracii. Často zdôrazňovaný fakt, že na Slovensku sa o Dubčeka zaujíma len staršia generácia, naznačuje, že záujem oňho bude naďalej klesať. Z toho vyplýva aj všeobecný názor, že Dubčeka si oveľa viac vážia v zahraničí než doma, lebo na Slovensku vychádzajú

do popredia aj negatívne aspekty jeho povahy, aj sa prejavuje spomínaný značný nezáujem strednej, no najmä mladej generácie o jeho osobu. Zahraničie upúta-
la hlavne humánnosť, čestnosť, odvaha a bezprecedentná odhodlanosť bojovať
za demokraciu proti hegemónovi komunistickej totality – Sovietskemu zväzu a jeho
politickému vedeniu. Spory medzi slovenskými politikmi a politickými stranami
o tejto veci zostávajú mimo záujmu zahraničnej verejnosti.

Z angličtiny preložila Lucia Faltinová